

Δημήτριος Γόνης
Ομότιμος Καθηγητής
Πανεπιστημίου Αθηνών

Το συγγραφικό έργο του Αγίου Νεκταρίου

Το συγγραφικό έργο του αγίου Νεκταρίου είναι εκτενέστατο και είναι δυνατόν να καταταχθεί στις εξής ενότητες:

- α) Αυτοτελείς εργασίες 37
- β) Άρθρα 79
- γ) επιστολές 271
- δ) Ομιλίες σε σχολεία 6
- ε) Λόγοι –ομιλίες
- στ) Έργα ξένων συγγραφέων 6

Συνθήκες συγγραφής- αίτια συγγραφής

Ο αναγνώστης, όταν μελετά τον πολυτάραχο βίο του αγίου Νεκταρίου, εκπλήσσεται μπροστά στον όγκο και την ποιότητα του συγγραφικού του έργου. Το έργο αυτό παρήχθη μέσα σε 30 χρόνια, από το 1885 ως το 1915, αν και οι συνθήκες της ζωής του κατ' αυτό το χρονικό διάστημα δεν είναι δυνατόν να χαρακτηριστούν ιδανικές. Στην Αθήνα έπρεπε να μεριμνά για τις σπουδές του και για την εξασφάλιση του αντιμετώπισει όχι μόνο τις υποχρεώσεις του έναντι του ποιμνίου και της διοίκησης αλλά και τον κατατρεγμό εις βάρος του από την πλευρά του πατριαρχείου και του περιβάλλοντός του. Αλλά και στην Ελλάδα, όπου κατάφυγε, οι συνθήκες για συγγραφή δεν ήταν ιδανικές, αφού υποχρεώθηκε, αν και επίσκοπος Πενταπόλεως, ως απλός ιεροκέρυκας να οργώσει τηναρχιεπισκοπή Χαλκίδας, την επισκοπή Καρυστίας και την αρχιεπισκοπή Φθιώτιδος και την επισκοπή Φωκίδας (1891-1894). Αλλά και ως Διευθυντής της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής (1894-1908), πέρα από τα διοικητικά και εκπαιδευτικά του καθήκοντα, ασχολούνταν και με λειτουργικό, κηρυκτικό και φιλανθρωπικό έργο. Και η εν συνεχεία εγκαταβίωση του στην Αίγινα δεν ήταν απαλλαγμένη από προβλήματα (μη επίσημη αναγνώριση της μονής του από την εκκλησία και την Πολιτεία, συκοφάντησή του για ανηθικότητα, χρόνια πάθηση του προστάτη του).

Κάτω από τις ανωτέρω συνθήκες εύλογο αναφύεται το ερώτημα: Ποιοι λόγοι ώθησαν τον άγιο Νεκτάριο να ασχοληθεί με το συγγραφικό έργο και μάλιστα να αγκαλιάσει, κατά το ελάχιστον ή μείζον, όλους σχεδόν τους κλάδους της Θεολογίας. Τα αίτια πρέπει να αναζητηθούν στις δραστηριότητες της προτεσταντικής και ρωμαιοκαθολικής προπαγάνδας στην καθ' ημάς Ανατολή, στο πνεύμα της λογικοκρατίας, του υλισμού, του ευσεβισμού και του διαφωτισμού που είχαν εισβάλει από την Ευρώπη στην Ελλάδα. Ως καθηγητής στη Ριζάρειο Σχολή όφειλε να δώσει στους μαθητές του διδακτικά εγχειρίδια. Ως ιεροκέρυκας και ποιμήν ένωθε την υποχρέωση να ενισχύσει τους πιστούς έναντι του ρεύματος της εποχής που αρνούσαν τηναθανασία και την ύπαρξη της ψυχής, να δώσει απαντήσεις σε

ανοιχτά ερωτήματα, να ψέξει και να στιγματίσει συνήθη ολισθήματα και αμαρτήματα της εποχής του. Και δεν ήταν λίγα. Οπωσδήποτε σημαντικό πρόβλημα της εποχής εκείνης, αλλά και της σημερινής, ήταν η ενσυνείδητη συμμετοχή των πιστών στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας. Τέλος ως χριστιανός και ως Έλληνας θεώρησε καθήκον του να τονίσει ιδιαίτερα τη σχέση Χριστιανισμού και Ελληνισμού και να αντιμετωπίσει τον βυζαντινό Ελληνισμό ως έναν πολύτιμο κρίκο της ιστορίας του Ελληνισμού. Ο άγιος Νεκτάριος είχε αγωνία ακόμη και για πρακτικά εργαλεία που έπρεπε να δώσει στον ιερέα, το δάσκαλο, τον καθηγητή και κάθε μορφωμένο συμπατριώτη του, γι' αυτό και με πολύ μόχθο συγκρότησε το «Ιερών και φιλοσοφικών λογίων θησαύρισμα».

Αυτοτελή έργα του Αγίου

Ο νεαρός Νεκτάριος εισήλθε στον στίβο της συγγραφής το 1885 ως φοιτητής στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Τότε εξέδωσε το έργο Δέκα Λόγοι Εκκλησιαστικοί δια την Μεγάλην Τεσσαρακοστήν. Οι λόγοι αυτοί είχαν εκδοθεί αυτοτελώς και εν συνεχεία συγκροτήθηκε από αυτούς ένα βιβλίο. Ακολούθησε αυτοτελώς η έκδοση βιβλιαρίων με λόγους ως το 1889. Από το 1892 και εξής, ο άγιος Νεκτάριος προχωρεί στην έκδοση πολλών αυτοτελών βιβλίων. Συγκεκριμένα εκδίδονται το 1892 « Αι Οικουμενικά Σύνοδοι της του Χριστού Εκκλησίας», το ίδιο έτος « Τα παρ' υμίν τελούμενα Ιερά Μνημόσυνα», το ίδιο πάλιν έτος « Περί της εν τω κόσμω αποκαλύψεως του Θεού», το 1893 το περί «Υποτυπώσεως του ανθρώπου», το 1894 «Περί των αποτελεσμάτων αληθούς και ψευδούς μορφώσεως», το ίδιο έτος «Περί επιμελείας ψυχής», το 1895 «Ομιλίας περί του θείου χαρακτήρος και του έργου του Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού και ότι εν αυτώ η αιώνιος ζωή», το ίδιο έτος και το επόμενο (1896) δύο τόμοι «Ιερών και Φιλοσοφικών Λογίων Θησαύρισμα», το 1897 «Εγχειρίδιον Χριστιανικής Ηθικής», το 1898 «Μάθημα Ποιμαντικής», το 1899 «Ιερά Κατήχησις της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας», το 1901 «Χριστολογία». Τα ανωτέρω τέσσερα βιβλία αποτελούν διδακτικά εγχειρίδια που ο Νεκτάριος τα χρησιμοποίησε στη Ριζάρειο Σχολή. Το «Μελέτη περί της αθανασίας της ψυχής και περί ιερών μνημοσύνων», το 1903 «Ευαγγελική Ιστορία διαρμονίας των κειμένων των Ευαγγελιστών Ματθαίου, Μάρκου, Λουκά και Ιωάννου», το 1904 «Το γνώθι σαυτόν», το ίδιο έτος «Μελέτη περί της μητρός του Κυρίου της Υπεραγίας Θεοτόκου και Αειπαρθένου Μαρίας», το ίδιο έτος «Μελέτη περί μετανοίας και εξομολογήσεως», το ίδιο έτος «Μελέτη περί του Μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας», το ίδιο έτος «Μελέτη περί των αγίων του Θεού», το ίδιο έτος «Προσευχητάριον Κατανυκτικόν» (1907). Κατά τα έτη 1905-1910 ακολουθεί η έκδοση τεσσάρων ποιητικών έργων του αγίου: Το 1905 «Θεοτοκάριον ήτοι Ωδαί και Ύμνοι προς την Υπεραγίαν Θεοτόκον και Αειπαρθένον Μαρίαν», το 1908 «Ψαλτήριον του Προφητάνακτος Δαβίδ ενταγμένον εις μέτρα κατά την τονικήν βάσιν μετά ερμηνευτικών σημειώσεων», το 1909 «Τριαδικόν ήτοι Ωδαί και ύμνοι προς τον εν Τριάδι Θεόν», το 1910 «Κεκραγάριον του Θεού και Ιερού Αυγουστίνου Επισκόπου Ιππώνος ενταθέν εις μέτρα κατά τονικήν βάσιν, εκ της μεταφράσεως του Ευγενίου Βουλγάρεως».

Μεταξύ των τεσσάρων αυτών ποιητικών έργων το 1907 παρεμβάλλεται η έκδοση του «Ιερατικού Εγκόλπιου ήτοι Α' Περί Ιερωσύνης, Β' Περί του πρωτείου εν

τη Ιεραρχία, Γ' Περί της ισότητος εν τη Ιεραρχία», το 1911, 1912 « Μελέτη ιστορική περί των αιτιών του Σχίσματος, περί της διαιωνίσεως αυτού και περί του δυνατού ή αδυνάτου της Ενώσεως των δύο Εκκλησιών της Ανατολικής και της Δυτικής», το 1913 «Μελέται δύο. Α' Περί της Μίας, Αγίας, Καθολικής και Αποστολικής Εκκλησίας, Β' Περί της Ιεράς Παραδόσεως», το 1914 «Ιστορική μελέτη περί του Τιμίου Σταυρού», «Μελέται περί των Θείων Μυστηρίων». Μετά την κοιμήσή του εκδόθηκε το 1956 «Ιστορική μελέτη περί των διατεταγμένων νηστειών».

Το ενδιαφέρον του αγίου Νεκταρίου δεν περιοριζόταν μόνο στην έκδοση των προσωπικών του έργων, αλλά επεκτεινόταν και στην έκδοση έργων άλλων συγγραφέων. Ως αυτοτελείς εκδόσεις του αγίου Νεκταρίου αναφέρονται τα εξής τέσσερα έργα:

- α) Ευγενίου Βουλγάρως, Σχεδιάσμα περί ανεξιθρησκείας ήτοι περί ανοχής των ετεροθρήσκων (1893).
- β) Νεοφύτου Βάμβα, Φυσική Θεολογία και Χριστιανική Ηθική (1893).
- γ) Επικαί και ελεγειακά γνώμαι μικρών Ελλήνων ποιητών (1896).
- δ) Μοναχού Αντιόχου του εκ Γαλατίας, Πανδέκτης των Θεοπνεύστων Αγίων Γραφών και περιί προσευχής και εξομολογήσεως (1906).

Σημειωτέον ότι στο περιοδικό Ανάπλασις το 1893 ο Άγιος εξέδωκε δύο επιστολές του Μελετίου Πηγά, πατριάρχη Αλεξανδρείας. Επίσης ο ίδιος είχε επισημάνει στην Αίγυπτο τη Θεία Λειτουργία του Αγίου ενδόξου Αποστόλου και Ευαγγελιστού Μάρκου, για την έκδοση της οποίας μερίμνησε ο αρχιμανδρίτης Τίτος Ματθαϊάκης το 1955 (Θεολογία 26 (1955) 14-36).

Πρακτικές του Αγίου Νεκταρίου για την συγκρότηση βιβλίων

Ο άγιος Νεκτάριος προγραμματίζε την συγγραφή βιβλίων και προχωρούσε συστηματικά στη σύνταξη και έκδοσή τους. Σε μερικές όμως περιπτώσεις ξεκινούσε τη συγγραφή με την δημοσίευση άρθρων και εν συνεχεία προχωρούσε στην συμπλήρωση του έργου και στην έκδοσή του. Ως τέτοιες περιπτώσεις θα αναφέρω τις εξής:

- α) Το 1885 κυκλοφόρησε σε τεύχη 10 λόγους του και το ίδιο έτος τα εξέδωκε ως βιβλίο με τον τίτλο «Δέκα Λόγοι Εκκλησιαστικοί δια την Μεγάλην Τεσσαρακοστήν».
- β) Κατά τα έτη 1895 και 1896 στο περιοδικό Ιερός Σύνδεσμος δημοσίευσε μία σειρά άρθρων υπό τον τίτλο Ποιμαντικά Ομιλίας, οι οποίες το 1907 εντάχθηκαν στο αυτοτελές βιβλίο του Ιερατικών Εγκόλλπιον.
- γ) Πάλι στο ίδιο περιοδικό Ιερός Σύνδεσμος κατά τα έτη 1895,1896 δημοσίευσε νέα σειρά άρθρων υπό τον τίτλο «Περί των αιτιών του Σχίσματος και περί του δυνατού ή αδυνάτου της ενώσεως των δύο Εκκλησιών της Ανατολικής και της Δυτικής».
- δ) Σε έντεκα συνέχειες στο περιοδικό Αναμόρφωσις το 1902 δημοσιεύθηκε η «Μελέτη περί των ιερών εικόνων»,την οποία δεν την εξέδωκε ο άγιος Νεκτάριος αυτοτελώς.
- ε) Το 1915 ο άγιος Νεκτάριος κυκλοφόρησε το έργο του «Μελέται περί των Θείων Μυστηρίων». Το έδαφος για την κυκλοφορία αυτού του βιβλίου το είχε προετοιμάσει από χρόνια, αφού το 1904 είχε εκδόσει δύο βιβλία: Μελέται περί μετανοίας και εξομολογήσεως και Μελέτη περί του Μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας.

Οικονομικά εκδόσεων

Για την έκδοση των αυτοτελών έργων από τον άγιο Νεκτάριο τα πράγματα δεν ήταν ρόδινα, αφενός γιατί τα οικονομικά του δεν ήταν ανθηρά και αφετέρου γιατί πολλά αντίτυπα των έργων του τα μοίραζε δωρεάν σε αναγνώστες και φίλους. Ελάχιστα έργα του εκδόθηκαν με χορηγίες φίλων του. Τα περισσότερα έργα του τα εξέδιδε με προεγγραφή συνδρομητών. Μάλιστα στις τελευταίες σελίδες πολλών αυτοτελών έργων του παρέθετε κατάλογο με τα ονόματα των συνδρομητών και τον αριθμό των δηλωθέντων αντιτύπων (ενίοτε των χρημάτων).

Εκδόσεις των έργων του

Τα έργα του αγίου Νεκταρίου γνώρισαν πολλές επανεκδόσεις. Σε πολλές περιπτώσεις έχουμε φωτομηχανικές ανατυπώσεις. Οι πιο γνωστές επανεκδόσεις έργων έγιναν από τους εξής εκδοτικούς οίκους:

- α) Βασιλείου Ρηγοπούλου (Θεσσαλονίκη), με θαυμάσιες εισαγωγές του αρχιμ. Ευαγγέλου Δεληδήμου,
- β) Άγιος Νικόδημος,
- γ) Νεκτάριος Παναγόπουλος,
- δ) Νέα Στοιχειοθετική,
- ε) Αξιέπαινη είναι η εκδοτική προσπάθεια της Ιεράς Μονής Αγίας Τριάδας (Αγίου Νεκταρίου) Αιγίνης, διότι η έκδοση των έργων του αγίου Νεκταρίου συνοδεύεται από εκτενείς και τεκμηριωμένες εισαγωγές και από εξαντλητικές παραπομπές σε πηγές και βιβλιογραφία που είχε υπόψη του ο Άγιος. Μέχρι σήμερα είδαν το φως της δημοσιότητας οκτώ τόμοι των Απάντων του αγίου Νεκταρίου.
- στ) Υπάρχουν και άλλοι εκδοτικοί οίκοι που έχουν εκδώσει μεμονωμένα έργα του Αγίου.
- ζ) Παράλληλα με την έκδοση των πρωτότυπων κειμένων του αγίου Νεκταρίου βλέπουν το φως της δημοσιότητας και νεοελληνικές μεταφράσεις έργων του αγίου Νεκταρίου (Άθως, Χριστιανική Ένωση Καβάλας).

Άρθρα και θεματική τους

Το συγγραφικό έργο του αγίου Νεκταρίου δεν εξαντλούνταν με τη δημοσίευση των αυτοτελών εργασιών του, μεγάλων ή μικρών. Πολλές από αυτές απευθύνονταν προς ένα περιορισμένο κοινό με ειδικά ενδιαφέροντα, κυρίως θεολογικά. Για το ευρύτερο κοινό συνέτασσε και δημοσίευσε άρθρα σε περιοδικά και εφημερίδες. Μέχρι σήμερα έχουν επισημανθεί πάνω από 80 δημοσιευμένα άρθρα του Αγίου σε περιοδικά της εποχής του. Ορισμένα από αυτά δημοσιεύονταν σε συνέχειες, από δύο μέχρι 17, το μεγαλύτερο. Ως επί το πλείστον τα άρθρα του φιλοξενήθηκαν στις σελίδες των περιοδικών Κέκρωψ (Κάιρο), Ανάπλασις, Ιερός Σύνδεσμος, Ελληνισμός, Αναμόρφωσις, Ξενοφάνης και άλλα.

Είναι αδιανόητο να προσπαθήσει κανείς σε μια συντομότερη ομιλία να παρουσιάσει το περιεχόμενο των άρθρων του αγίου Νεκταρίου. Γι' αυτό περιορίζομαι να μνημονεύσω μονολεκτικά ορισμένα θέματα των άρθρων. Περί ψυχής, ιερών Συνόδων, αιωνίας ζωής, πίστεως, απιστίας, αρετής, κακίας, αυτοκτονίας, ενώσεως των Εκκλησιών, θρησκείας, αγίων εικόνων, βλασφημίας, θείας αγάπης, αγιοσύνης, χαράς εν Κυρίω, φιλίας και φίλου, ηθικού βίου, υποταγής στους νόμους, όρκου, επιορκίας, δικαιοσύνης, αδικίας, θείου έρωτος, εξομολογήσεως, πιστού, απίστου, υλιστού, ευσεβείας, ασεβείας, γνώσεως Θεού, ελπίδος, απελπισίας, απογνώσεως, ηθικού νόμου, φόβου Θεού, ταπεινοφροσύνης, αγαθού και κακού ανδρός, υπομονής, προσευχής, αληθείας. Στα άρθρα του Αγίου έχει θέση και η αγωγή των παιδων με τα θέματα: Η αγωγή των παιδων και αι μητέρες, Η κλήσις των εφήβων εν τη κοινωνία, Περί της θρησκευτικής αγωγής και πνευματικής αναπτύξεως των κορασιών και Περί της ανατροφής των εφήβων. Το ίδιο ισχύει και για τα θέματα περί του Ελληνισμού, όπως είναι «Περί της ελληνικής φιλοσοφίας ως παιδαγωγού των Ελλήνων προς τον Χριστιανισμόν» και «Περί του Μεσαίωνος και του Βυζαντιακού Ελληνισμού».

Αποτίμησις του έργου του αγίου Νεκταρίου

Η αποτίμησις του έργου και της προσφοράς του αγίου Νεκταρίου δεν επιτρέπεται να γίνει με κριτήρια σημερινά, των αρχών του 21^{ου} αιώνα. Ο αντικειμενικός κριτικός οφείλει να μεταφερθεί στην εποχή που έζησε και έδρασε ο Άγιος συγγραφικά (1885-1915). Να αναστήσει την εποχή εκείνη, τα προβλήματά της και τη θεολογική και τη θύραθεν βιβλιογραφία της εποχής. Έτσι θα μπορέσει αντικειμενικά να κρίνει και να αποτιμήσει το συγγραφικό έργο του Αγίου μας και την προσφορά του στο λαό του Θεού. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει μια λεπτομέρεια, ότι ο Άγιος Νεκτάριος δεν ανήκει στους συγγραφείς του γραφείου, αλλά στους μάχιμους συγγραφείς. Δεν είχε ως στόχο να συγγράψει έργα με αμιγή επιστημονικό χαρακτήρα. Απευθυνόταν στο ευρύτερο κοινό προς ενημέρωση, αλλά κυρίως προς οικοδομή. Δεν χανόταν στη δίνη της πρωτοτυπίας, των παραπομπών και της βιβλιογραφίας. Το ποθούμενο γι' αυτόν ήταν η σωτηρία της ψυχής των αναγνώστων του, η απάντηση στα πνευματικά ερωτήματα των πιστών, η τεκμηριωμένη ανατροπή των θεωριών και των πρακτικών που διατυπώνονταν και εφαρμόζονταν στην εποχή του. Η γλώσσα των συγγραμμάτων του είναι η καθαρεύουσα της εποχής του, που οπωσδήποτε σήμερα δημιουργεί προβλήματα στον αναγνώστη. Γι' αυτό αρκετοί θιασώτες του έργου του Αγίου σπεύδουν να εκπονήσουν νεοελληνικές μεταφράσεις βασικών έργων του (όπως είναι π.χ. Τα Περί επιμελείας της ψυχής, Το γνώθι σαυτόν, Κείμενα αυτογνωσίας, Η αθανασία της ψυχής, Κεφάλαια Ορθόδοξης Κατήχησης κ.α.). Αν και έχει περάσει ένας αιώνας από την έκδοση του τελευταίου έργου του αγίου Νεκταρίου, τα θέματα διαπραγματεύσεως των έργων του δεν έχουν χάσει την επικαιρότητά τους. Γι' αυτό και σήμερα χιλιάδες αναγνώστες βρίσκουν πνευματικό καταφύγιο στη μελέτη των έργων του, για να αντλήσουν κουράγιο στον αγώνα τους και να πάρουν απαντήσεις σε πνευματικά και υπαρξιακά τους ερωτήματα και προβλήματα.